

KĘSTUTIS DAUGIRDAS

Petro Skargos debatų su Andriumi Volanu istorinė reikšmė

ANOTACIJA. Petruui Skargai atvykus į Vilnių netrukus tarp šio jėzuito ir reformato Andriaus Volano užsimezgę debatai Eucharistijos/Šventos Vakarienės tema ne tik pasižymėjo aukšta teologine kokybe, bet ir sulaukė didelio rezonanso ano meto visuomenėje. Trukę ilgiau nei dešimtmetį, jie į savo sūkurį įtraukė tiek Lietuvoje (Jonas Lasickis, Stanislovas Sudrovskis, Emanuelis Vega ir kt.), tiek Italijoje (Petras Turianis) veikusius mąstytojus, o iš jų radęsi spaudiniai buvo skaitomi ir Stepono Batoro aplinkoje. Be skirtingai aiškinamų sakramentinio virsmo, kristologijos bei ekleziologijos modelių savo veikaluose kontrahentai taip pat tematizavo Mikalojaus Radvilos Juodojo reformacinę veiklą ir jo sūnaus Mikalojaus Kristupo konversiją. Priešingai nei Skarga, kuris akcentavo Radvilos Juodojo nusivylimą Reformacija paskutiniaisiais gyvenimo metais, Volanas pabrėžė Vilniaus vaivados ištikimybę reformatų konfesijai. Straipsnyje pagrindinis dėmesys skiriamas Skargos ir Volano sukurtų idėjinių konstrukcijų, jų istorinio konteksto ir poveikio analizei.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: Petras Skarga; *Pro sacratissima eucharistia*; *Artes duodecim*; Andrius Volanas; *Defensio orthodoxae sententiae*; *Idololotriae oppugnatio*; Lietuvių literatūra (lotynų) – XVI amžius; teologija; Mikalojus Radvila Juodasis; transsubstancijacija; kristologija; ekleziologija; konversija.

ĮŽANGINIS ŽODIS

Peržvelgus gausią Petro Skargos asmeniui ir veiklai skirtą literatūrą¹, nesunku pastebėti, kad jėzuito teoliniai debatai su reformatu Andriumi Volanu (apie

¹ Žr. naujausią bibliografinę sąrašą in: *Ks. Piotr Skarga SJ (1536–1612). Życie i dziedzictwo, rok jubileuszowy*, redakcja Roman Darowski SJ i Stanisław Ziemiański, Kraków: Wydawnictwo WAM – Wydawnictwo Ignatianum, 2012, p. 391–418.

1531–1610) nėra ta sritis, kuri būtų itin intensyviai tyrinėta. Tiek moksliniuose, tiek Skargos istorinę veiklą populiarinančiuose darbuose šie debatai minėti dažnai², tačiau struktūriškai jie ligi šiol neanalizuoti giliau. Atitinkamai mažai dėmesio kreipta į debatų istorinę reikšmę, ją kraštutiniais atvejais paprasčiausiai nuneigiant: antai paskutinėje išsamesnėje jėzuito biografijoje lakoniškai konstatuota, kad Volano diskusija su Skarga „paskendusi storuose, lotyniškai rašytuose veikaluose“ ir dėl tarp amžininkų jau juntamo pasibodėjimo teologiniais ginčais praėjusi „be didesnio atgarsio“³. Šis rezervuotas požiūris į Volano ir Skargos teologinius debatus turi keletą priežasčių, kurių viena – ir turbūt pagrindinė – itin gerai atsispindi ką tik cituotoje monografijoje: XVI a. teologiniai debatai ir ypač iš jų atsiradusios polemikos XX a. historiografijoje neretai laikyti nuobodžios, dogmatinės laikysenos vaisiais, taip iš esmės užmerkiant akis prieš XVI amžiui būdingą konfesinio identiteto formavimo ir propagavimo praktiką.

Kaip parodė naujausi konfesijų genezės Ankstyvųjų naujųjų amžių Europoje tyrimai, teologiniai debatai bei juos lydėjusios polemikos buvo toli gražu ne atitolusių nuo visuomenės aktualijų, intelektualiai nelankščių asmenų ginčai, o neatsiejama krikščionybės pliuralistinio išsidiferencijavimo proceso dalis, įtraukusi į religinių tiesų diskusijas plačius visuomenės sluoksnius. Pradinėje stadijoje užmegztos universitetinių disputų forma, šios diskusijos laikui bėgant peržengė akademinės ribas ir įgavo įvairialypes formas⁴. Ne išimtis buvo ir Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė (toliau: LDK), kur konfesijų formavima-

² Žr., pvz.: M. J. A. Rychcicki [= Maurycy Dzieduszycki], *Piotr Skarga i jego wiek*, [t. 1], Kraków: W zakładzie Wydawnictwa Dziel Katolickich, 1850, p. 213–219, 353–366; Stanisław Windakiewicz, *Piotr Skarga*, Kraków: Nakładem Krakowskiej Spółki Wydawniczej, 1925, p. 192–194; Eugeniusz Jarra, „X. Skarga a Wolan, rzecznik kalwinizmu polskiego w XVI wieku“, *Horyzonty*, 1963, Nr. 80, p. 3–23; Kazimierz Drzymała, *Ks. Piotr Skarga SI (1536–1612)*, Kraków: Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy, 1982, p. 18.

³ Janusz Tazbir, *Piotr Skarga. Szemierz kontrreformacji*, Warszawa: Wiedza Powszechna, 1978, p. 53. 1983 m. pasirodžiusiame monografijos antrame leidime, p. 40–41, postulas pakartotas nepakeista forma.

⁴ Plačiau šia tema žr.: Irene Dingel (sud.), *Controversia et confessio*, t. 1: *Reaktionen auf das Augsburger Interim. Der Interimistische Streit (1548–1549)*, bearbeitet von Johannes Hund, Jan Martin Lies und Hans-Otto Schneider, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2010, p. 4–5; Eadem, „The Culture of Conflict in the Controversies leading to the Formula of Concord (1548–1580)“, in: Robert Kolb (red.), *Lutheran Ecclesiastical Culture, 1550–1675*, Leiden, Boston: Brill, 2008, p. 15–64.

sis aštuntame XVI a. dešimtmetyje įžengė į lemiamą fazę: LDK reformatams normatyvine prasme linkstant prie *Confessio helvetica posterior*, o Vilniuje įsikūrusiems jėzuitams inicijavus Romos katalikų bažnyčios atsinaujinimą, netruko užvirti ir disputai ginčytiniais teologiniais klausimais, suvedę ir Skargą su Volanu. Tad straipsnyje į abiejų kontrahentų debatus pažvelgsime kaip į sudėtinę konfesijų virsmo dalį, sykiu pabandydami nustatyti ir šių intelektualų indėlio istorinį svorį. Norint adekvačiai įvertinti Skargos ir Volano debatus jų istorinės reikšmės požiūriu, neįmanoma apsieiti be indukcinio metodo – tik susipažinus su pasirinktų fenomenų eiga ir joje užčiuopus kertines struktūras bei jų ilgalaikį poveikį, galima daryti teorines išvadas. Užsibrėžto tikslo bus atitinkamai siekiama trimis konkrečiais žingsniais: Skargos ir Volano debatų raidos apžvalga, juose dominuojančių temų kontekstualizuojančiu iškristalizavimu ir žvilgsniu į abiejų kontrahentų sukurtų idėjinių konstrukcijų recepciją. Formaliai vadovausimės viena iš indukcijos esminių prielaidų, pagal kurią tyrinėjamo objekto reikšmė geriausiai atsiskleidžia prie objekto artinantis kiek galima neutralesnės deskripcijos keliu. Tai reiškia, kad tiek į Skargos, tiek į Volano atstovautas pozicijas ir sukurtus idėjinius darinius žvelgsime kaip į galimai vienodai reikšmingas konstrukcijas, nepaisant jų esminių skirtumų bei XVI a. vartotos poleminės retorikos ypatumų. Kad būtų atverta daugiaperspektyvės prieigos galimybė, šaltinių atžvilgiu remsimės ne tik abiejų kontrahentų spaudiniais, bet ir laiškais, amžininkų raštais bei XVII a. veikalais.

SKARGOS DEBATŲ SU VOLANU ISTORINĖ EIGA

Kai vienas iškiliausių jėzuitų ordino organizatorių, pamokslininkų ir mąstytojų Abiejų Tautų Respublikoje Petras Skarga 1573 m. vasarį vyresnybės siuntimu atvyko į Vilniaus kolegiją, jis nieko nedelsdamas išvystė itin aktyvią rekatolizacinę veiklą. Šis „jėzuitų korifėjus“⁵ ėmėsi intensyvių disputų su pastaraisiais dešimtmečiais LDK išplitusios Reformacijos šalininkais, ir tie

⁵ Taip 1575 m. apibūdino Skargą jo amžininkas Simonas Budnas (Szymon Budny, 1530–1593), atstovavęs unitorinei Reformacijos atšakai LDK. Žr. Szymon Budny, *Ad argumenta Simleri et aliorum quorundam pro duabus in Christo naturis dimicantium*, in: Massimo Firpo, *Antitrinitari nell'Europa orientale del Cinquecento*, *Nuovi testi di Szymon Budny, Niccolò Paruta e Iacopo Paleologo*, Firenze: Nuova Italia, 1977, p. 284.

disputai jau 1573 m. vasarą atnešė protestantams skausmingų rezultatų: į Romos katalikų bažnyčią grįžo 1565 m. mirusio pagrindinio Reformacijos rėmėjo LDK Mikalojaus Radvilos Juodojo sūnūs Jurgis (1556–1600), Albertas (1558–1592) ir Stanislovas (1559–1599), o Jurgis Radvila nė metams nepraėjus Skargos ir jo kolegos Stanislovo Varševickio (Stanisław Warszewicki, apie 1529–1591) pastangomis dar ir paskirtas Vilniaus vyskupo Valerijono Protasevičiaus (1505–1579) koadjutoriumi⁶. Paakintas sėkmingos savo veiklos pradžios, atversti nuo „erezijos“ jėzuitas netrukus pabandė ir humanistiškai išlavintą Lietuvos didžiojo kanclerio Mikalojaus Radvilos Rudojo (apie 1515–1584) sekretorių Andrių Volaną, kuris, būdamas reformatiškų pažiūrų, su jėzuitais teologinėmis temomis nevengė diskutuoti beveik nuo pat Vilniaus kolegijos atidarymo 157 m. vasaros pabaigoje⁷.

Kaip Skarga vėliau minėjo, jis 1573 m. antroje pusėje su Volanu disputa-vo Eucharistijos/Šventos Vakarienės tema prieš didesnę auditoriją. Po viešo disputo jėzuito iniciatyva susitikę privatiems pokalbiams⁸, abu kontrahentai

⁶ Žr. Paulius Rabikauskas, *Vilniaus akademija ir Lietuvos jėzuitai*, sudarė Liudas Jovaiša, Vilnius: Aidai, 2002, p. 160–161.

⁷ Plačiau apie pirmą Volano disputą su ordino broliais, įvykusį 1570 m. rudenį, žr.: Stanislaus Rostowski, *Lithuanicarum Societatis Jesu historiarum provincialium pars prima*, Vilnae: Typis S. R. M. Reipublicae Societatis Jesu, 1768, p. 43; Józef Łukaszewicz, *Dzieje kościołów wyznania helweckiego w Litwie*, t. 1, Poznań: W nowej księgarni, 1842, p. 37; Kęstutis Dau-girdas, *Andreas Volanus und die Reformation im Großfürstentum Litauen*, Mainz: Philipp von Zabern, 2008, p. 100–101.

⁸ Petrus Scarga, *Pro sacratissima eucharistia contra haeresim Calvinianam, & Andream Volanum, praesentiam corporis D. n. J. Christi auferentem. Libri tres*, Brunsvbergae: Typis Collegij Societatis Jesu, 1707, p. 1–2: „Volebat te per nos Deus, Andrea Volane, ab hæresi Sacramentaria revocare: ideoq[ue] ingeri tibi suum lumen, & propius oculis tuis veritatis Catholicæ radios admoveri providerat. Et ne te propter auditores, coram quibus aliquando suscepta fuit tecum controversia, vincendi studium, gloriæq[ue] aliqua cupido, a judicio recto agnitq[ue] veritate averteret: colloquium semotis arbitris, in quo sedate animo tuos, quibus es irretitus, laqueos agnosceres, abs te postulaveram: quod mihi nondum in Hæresi obduruisse, callumq[ue] obstinationis obduxisse videreris.“ Istoriografijoje ne kartą teigta, kad abu vyrai susitikę gero Volano draugo, Vilniaus vaito Augustino Rotundo (apie 1520–1582) namuose. Tai yra įmanoma, tačiau nepagrįsta šaltiniais: Skarga tepaliko užuominų, kad jis su Volanu kalbėjęs kelis kartus. Žr.: Michał Baliński, „Andrzej Wolan, jego życie uczone i publiczne“, *Pisma historyczne Michała Balińskiego*, t. 3, Warszawa: Nakładem G. Sennewalda Księgarza, 1843, p. 35–36; Janusz Tazbir, *op. cit.*, p. 48; Petrus Scarga, *Pro sacratissima eucharistia*, (3)r: „Quem [sc. Volanum] quidem ego cùm familiari colloquio sanare, DEi beneficio, conabar: tandem post plerosq[ue] nobiscum ultro citroq[ue] habitos sermones, in spem cogitationemq[ue] meliorem induci posse videbatur

be kita ko aptarė aktualias religinių nesutarimų pasekmes, kaip antai 1572 m. Baltramiejaus naktį Prancūzijoje⁹: Lenkijos karaliumi ir Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu ką tik išrinkus Henriką Valua (Henri Valois, 1551–1589), kuris dalyvavo organizuojant kruvinas akcijas prieš hugenotus Prancūzijoje, ano meto Reformacijos šalininkams LDK ir Lenkijos Karalystėje (toliau: LK) itin rūpėjo jų religinės egzistencijos teisinis įtvirtinimas, vedęs Skargai nepriimtinos Varšuvos konfederacijos (1573) suformulavimo link. Žvelgiant iš Skargos perspektyvos, nei disputas, nei privatūs pokalbiai nedavė norėtų rezultatų, nes Volano nepavyko įtikinti Romos katalikų teologinėmis tiesomis. Vis dėlto jie jam suteikė progą nusiųsti kontrahentui *ad hoc* parašytą traktatą Eucharistijos klausimu. Pasak jėzuito, visa tai jis atlikęs skatinamas krikščioniškos meilės ir bandydamas sukelti kuo mažiau triukšmo viešumoje: traktatas siųstas užantspauduotas ir, išskyrus keletą kolegijos narių (*domestici*), jo neskaitė net draugai¹⁰.

Volano pateikta įvykių versija skiriasi nuo Skargos. Anot reformato, apie jėzuito traktatą visi iš anksto jau tiek kalbėję, kad jam nebebuvo įmanoma su šiuo apsieiti kaip su privačiu laišku¹¹. Greičiausiai Skarga pasielgė ne taip diskrečiai, kaip jis tai bandė teigti 1576 m., ir prieš įteikdamas raštą Volanui pasirūpino sukelti viešą susidomėjimą, o šis privertė kontrahentą reaguoti veiksmis, kurie įžiebė daugiau nei dešimtmetį trukusius poleminius debatus.

[...].“ Tazbiri monografijos 1583 m. leidime, p. 38–39, apie susitikimus Rotundo namuose jau nebeužsiminta.

- ⁹ Andreas Volanus, *Defensio verae, orthodoxae, veterisque in ecclesia sententiae, de sacramento corporis & sanguinis Domini nostri Iesu Christi, veraque eius in coena sua praesentia*, Losci Litauorum: In typographia illustris ac magnifici Domini, D. Iohannis Kiscæ, Magni Ducatus Lituaniæ Incisoris, & cœt. eiusdem impensis, per Iohannem Kartzanum Velicensem, 1579, p. 20: „Nec falsum me Petre agnoscis fuisse vatem, dum in quodam colloquio, ante triennium tecum habito, confidenter fore prædicebam, non exiturum integrum quinquennium, donec Gallia cælesti lumine perfusa, triste ac sævum Antichristi excutiens iugum, Christi regnum late illic propagatum conspiceret. Tu vero lætus illa clade, & scelerato Principium in mactandis hominibus successum certam tibi promittebas victoriam [...]“
- ¹⁰ Petrus Scarga, *Pro sacratissima eucharistia*, p. 2: „[...] scriptum tibi quoddam misi, simplex, candidum, & apertum, benevolentiaë etiam in te plenum: quo veritatem Catholicam de divinissimo Eucharistiaë sacramento, in D. Augustini sententia, quam inique in vestras partes trahitis, planissime agnosceres [...]. Quod ne te ad contentionem provocaret, tanto silentio feci: ut non modo obsignata ad te omnia mitti, sed nec amicorum quemquam præter domesticos quosdam, legere voluerim.“
- ¹¹ Andreas Volanus, *Defensio*, p. 27: „Quæ autem priuatim perscripta, & ad me clam missa fuisse dicis, adeo sunt peruulgata, adeo multorum scriptis ac vocibus decantata, vt nulla ratione intra priuatos parietes contineri potuerint.“

Volanas suskubo parašyti ir 1574 m. pirmoje pusėje Jono Karcano spaustuvėje Loske publikuoti dabar jau nebeišlikusį lotynišką veikalą *Vera orthodoxa vetusque in ecclesia sententia de sacramento corporis et sanguinis Domini*¹². Kadangi reformatas puoselėjo draugiškus santykius su Vilniaus vyskupu Valerijonu Protasevičimi, apie kurio dideles simpatijas jėzuitams amžininkai puikiai žinojo¹³, veikalą jis dedikavo būtent šiam ordino protektoriui. Savo žingsnį Volanas grindė tuo, kad dedikacija turėjusi pasitarnauti tam, kad išaiškėtų vyskupo vienareikšmiška nuomonė ginčytinos teologinės pozicijos klausimu¹⁴. Tad veikalu sąmoningai siekta Protasevičiui pateikti reformatišką Šventos Vakarienės sampratą, apie ką byloja ir tolesni autoriaus žingsniai: išleidus knygą, Volanas ją pabandė įteikti vyskupui viešai, Vilniaus rūmuose¹⁵.

Nors Protasevičius dedikacijos nepriėmė ir 1574 m. rugpjūčio 1 d. pasirašė knygos interdikta¹⁶, publikacijos sukeltos bangos nuvilnijo iki jėzuitų intelektualų Italijoje, kur atsako Volanui ėmėsi brolis Pranciškus Turianis (Franciscus Turrianus, Torres, 1504–1584). Turianio prieš LDK reformatą nukreipta polemika *Contra Volanum tractatus* 1575 m. buvo išspausdinta Florencijoje; įkandinėjo pakartotiniai leidimai, kurie netrukus pasirodė Romoje (1576) ir Paryžiuje (1577)¹⁷. 1575 m. planuota knygą perleisti ir Krokuvoje, tačiau Skarga tokiam žingsniui nepritarė. Jis 1575 m. gegužę ordino generolui Everardui Merkurianui (Everard Mercurian, 1514–1580) siųstame laiške laikėsi nuomonės, kad „prieš vieno vienintelio eretiko plepumą Romos pagalba nėra būtina“, nes tai tik pakenksią Vilniaus kolegijos autoritetui, kuriai Reformacijos šalininkai turėsią progos prikišti neveiklumą ir nekompetetingumą.¹⁸

¹² Plačiau apie Volano pirmo veikalą prieš Skargą tikslų pavadinimą žr. Kęstutis Daugirdas, *op. cit.*, p. 103, išn. 514.

¹³ Žr. Szymon Budny, *op. cit.*, p. 284–285.

¹⁴ Andreas Volanus, *Defensio*, p. 29: „Fateor quide[m] libellum meu[m] Reuerendo Domino Episcopo Vilnen[s]i ita fuisse dedicatum, vt simul inquirenda & approbanda veritate iudicium ipsius requisuissem [...]“.

¹⁵ Petrus Scarga, *Pro sacratissima eucharistia*, p. 4: „Nam cum in arce Vilnensi, in publico consessu obtruderet [Volanus] librum: suspicatus dolum Antistes non recepit, sed se responsum daturum, re ex me intellecta, protulit.“

¹⁶ Pilnas interdikto tekstas yra atspausdintas: Petrus Scarga, *Pro sacratissima eucharistia*, p. 4–5.

¹⁷ Romoje ir Paryžiuje išleistuose knygos variantuose papildomai pridėtas Jurgiui Radvilai dedikuotas traktatas pavadinimu *Francisci Turriani Societ. Jesu, de sanctissima eucharistia tractatus alter*.

¹⁸ [Piotr Skarga,] *Listy ks. Piotra Skargi T. J. y. lat 1566–1610*, podług autografów wydał i objaśnił ks. Jan Sygański T. J., Kraków: Nakładem wydawnictw Towarzystwa Jezusowego,

Panašią poziciją Vilniaus jėzuitas išdėstė ir 1575 m. rudenį, perspėdamas Merkurianą, kad iškilių užsienio jėzuitų atsakas jau ir taip suteiksią Volanui pernelyg daug garbės.¹⁹

Ordino vyresnybė atsižvelgė į Skargos prašymą. Merkurianas Turiano knygos publikaciją LK sustabdė, o apie savo sprendimą jis informavo Skargą 1575 m. lapkričio 12 d. rašytu laišku, kartu į LDK sostinę atsiųsdamas ir vieną *Contra Volanum tractatus* egzempliorių.²⁰ Kaip galima spręsti iš šiltos Skargos padėkos ordino generolui 1576 m. vasario pabaigoje, Vilniaus jėzuitas visą tą laiką nesėdėjo sudėjęs rankų belaukdamas „Romos pagalbos“. Greičiausiai dar 1575 m. jis užbaigė nemažos apimties veikalą *Pro sacratissima eucharistia contra Volanum libri tres* ir, provincijolo Pranciškaus Sunjerio (Francisco Sunyer, Sunner, apie 1532–1580) paskatintas, 1576 m. žiemą atidavė pirmas dalis į Mikalojaus Kristupo Radvilos Našlaitėlio (1549–1616) aktyviai remiamą kolegijos spaustuvę.²¹ Spaudos darbams lėtai judant į priekį, paskutiniai šio pirmojo Vilniaus kolegijos leidinio puslapiai į spaustuvę iškeliauvo tik vėlyvą pavasarį: *Pro sacratissima eucharistia* dedikacija Valerijonui Protasevičiui, kurioje Skarga ne tik pabrėžė kiek anksčiau – 1567 m. – į Romos katalikų bažnyčią sugrįžusio vyriausio Radvilos Juodojo sūnaus Mikalojaus Kristupo anti protestantinę veiklą, bet ir gyrė kitų buvusio

---

1912, Nr. 39, p. 75: „Cum vero percepissem Romae alium iam pro me respondisse, et responsum ab Illmo Cardinali Varmiensi ad Rmum Nuntium Apostolicum Varsoviam, ut illud Cracoviae imprimi curaret, missum esse, re insperata permotus referre ad ipsam volui, omnino non expedire, ut hunc res ista cursum teneat. Agitur enim de existimatione iam non mea, quam ego ad pedes Vrae Rdae Ptis libenter conculcandam proiicio, modo honoretur Christus Dominus et sua immaculata sponsa, sed de Collegii huius totiusque provinciae, si nos tam debiles et inertes esse prodamus, ut contra unius haeretici loquacitatem, Romana etiam nobis sint praesidia advocanda.“

¹⁹ Skarga Merkurianui, 1575.X.10, in: Piotr Skarga, *Listy*, Nr. 41, p. 79: „[...] ipsique haeretico [sc. Volano] satis honorificum sit futurum, a praecipuis in Societate impugnari.“

²⁰ Skarga Merkurianui, 1576.X.27, in: Piotr Skarga, *Listy*, Nr. 43, 81: „Litteras, quas 12 Novembris Vra Rda Ptas scripsit, 7 Februarii una cum libro R. P. Turriani contra Volanum haeticum accepi. Non modo iudicium Vrae Rdae Ptis de illo publicando, sed et utilitas animarum fideique catholicae illustratio, quam ex lectione eius subsecuturam certo mihi polliceor, vehementer me delectavit.“

²¹ *Ibid.*: „Me mea nescio qualia, R. P. Provincialis edere iussit, hicque iam Vilnae, ubi nunquam adhuc typographia est visa, imprimuntur contra eundem haeticum. Hanc cum Illmus Dnus Marsalcus Radvilus ad Collegii usum concessisset ipseque eam multis suis sumptibus sustentet et restauret, hoc primo contra haereses labore, licet exiguo vel prorsus inutili, volumus insignire et consecrare [...]“

Vilniaus vaivados sūnų konversiją kaip sektiną pavyzdį²², pasirašyta Vilniuje, gegužės 12 d.

Skargos knygai vasarą palikus Vilniaus kolegijos spaustuve, jis birželį pasiūpino jos perdavimu tiek ordino vadovybei Romoje, tiek Volanui.²³ Taip pat yra žinoma, kad jėzuitas 1576 m. bėgyje ar – vėliausiai – 1577 m. pradžioje kontrahentui siuntė ir Turiano traktato antrąjį leidimą²⁴. Bet kokiu atveju, reformatas dar 1576 m. pradėjo rašyti atsaką Skargai, kuris 1577 m. kovą buvo pakankamai toli pažengęs į priekį: Volanas skaitė ištraukas teologine diskusija susidomėjusiems katalikams ir teikė parašytas dalis Losko spaustuvei²⁵. Tų pačių metų liepą jėzuitai jau laukė greito knygos pasirodymo²⁶, tačiau šis gerokai užtruko. Kadangi Volanas Turiano knygą gavo pavėluotai, o neatsakyti žymiam ordino broliui negalėjo, jis savąjį atsaką Skargai nusprendė išplėsti iki abiejų jėzuitų *refutacijos*, pareikalavusios nemažai laiko²⁷. Išties refutacija išaugo iki išsamiausio teologinio Volano veikalo pavadinimu *Defensio orthodoxae sententiae de sacramento corporis et sanguinis Domini*, kuriame autorius, be kita ko, retoriškai iškalbingai bandė įtikinti Radvilos sūnus grįžti prie Reformacijos pažiūrų²⁸. Patį veikalą reformatas 1578 m. rugpjūčio 1 d. dedikavo Steponui Batorui²⁹, o spausdinimo darbams užsitęsęs iki 1579 m. balandžio, knyga išėjo kaip tik karaliui kartu su kitais didikais viešinti Vilniuje, iš kur vyкта į Polocko atkariavimo operaciją.

²² Žr. Petrus Scarga, *Pro sacratissima eucharistia*, p. (2)v–(3)r. Mikalojaus Kristupo konversijos klausimais žr. Tomasz Kempa, *Mikołaj Krzysztof Radziwiłł Sierotka (1549–1616), wojewoda wileński*, Warszawa: Wydawnictwo naukowe Semper, 2000, p. 38–48.

²³ Skarga Merkurianui, 1576.VII.1, in: Piotr Skarga, *Listy*, Nr. 44, p. 82: „Mitto Vrae Rdae Pti libellum meum contra Volanum haereticum, quem in fine Maii in lucem hic edere coepimus, et adversario etiam misimus.“

²⁴ Skarga Merkurianui, 1577.III.12, in: *Ibid.*, Nr. 47, p. 85: „[...] R. P. Turrianus scripsit et iam eius liber ad me est perlatus ille, qui Romae est editus, adversario etiam est missus.“

²⁵ Skarga Merkurianui, 1577.IV.8, in: *Ibid.*, Nr. 47, p. 86: „Haereticus ille Calvinista fere certum est, quod responsum quoddam moliatur. Nam et catholicis quibusdam, amicis et devotis nostris, aliqua ex illo novo partu legit, et nuper a quodam alio accepit, illum in illa typographia Loscensi aliquid ad imprimendum reliquisse.“

²⁶ Skarga Merkurianui, 1577.VII.17, in: *Ibid.*, Nr. 49, p. 90: „Adversarius ille haereticus Volanus, nondum quidquam in publicum contra me edidit, habere etiam illum iam nescio quae, et cito publicaturum, multorum vocibus accipio.“

²⁷ Plačiau apie *Defensio* parašymo aplinkybes žr. Kęstutis Daugirdas, *op. cit.*, p. 106–107.

²⁸ Žr. Andreas Volanus, *Defensio*, p. 22–26.

²⁹ Žr. *ibid.*, p. 4r.

Iš Skargos 1579 m. vasarą rašytų laiškų matyti, kad Volanas puikiai mokėjo pasinaudoti patogia proga ir išplatino knygą tarp susirinkusių bajorų³⁰, todėl *Defensio* greitai pateko ir į karaliaus aplinką: vienas Stepono Batoro vengrų sekretorių užtiktas ją skaitant ir tik popiežiaus diplomatui Antanui Poseviniui (Antonio Possevino, 1533–1611) spaudžiant nutraukęs šį užsiėmimą³¹. Kaip ten bebūtų, Posevinas aštriai puolė Volaną per Sekmines siųstame laiške karaliui³², o 1579 m. pabaigoje debatai persikėlė ir į sakyklas: per Kristupo Radvilos Perkūno (1547–1603) žmonos Kotrynos laidotuves gruodžio 5 d. Katedroje sakytame pamoksle Skargai polemiškai tematizavus teologinius skirtumus, Vilniaus reformatų parapijos kunigas Stanislovas Sudrovskis (Stanisław Sudrowski, apie 1550–1600) pradėjo atsakomųjų pamokslų ciklą³³. Taip pat yra išlikę žinių, kad Skargos pamokslą konspektavęs protestantiškai nusiteikęs Kijevo vyskupas-nominatas Mikalojus Pacas (m. 1585) kartu su Volanu jį aptarė prie Mikalojaus Radvilos Rudojo pietų stalo³⁴.

Paskatintas rezonanso, Skarga pamokslo struktūrą, paremtą septyniomis Romos katalikams esminėmis sąvokomis (konsekracija, transsubstancijacija, mišių aukojimas etc.), pritaikė savo naujam veikalui lenkų kalba *Siedm filarów*,

³⁰ Skarga Merkurianui, 1579.VI.10, in: Piotr Skarga, *Listy*, Nr. 57, p. 109: „[Volanus], calidissime exspectans tempus pestem illam spargendi, quo Regia Mtas cum maximo nobilium comitatu parat expeditionem in Moschum. Itaque quamvis venalem non exhibet librum homo ille, nec nobis obtulit, occulte tamen inter suos disseminat [...]“

³¹ *Ibid.*: „Apparuitque iam fructus in quodam Ungaro nobili secretario regio, qui confessus est, se ex illo libello Volani iam incepisse haurire venenum. Sed a R. P. Possevino revocatus, promisit se nunquam amplius libros haereticorum lecturum [...]“

³² Žr. Antonius Possevinus, *Epistola ad Stephanum primum, Poloniae regem serenissimum, de statu ecclesiae praesentis adversus quendam haereticum, Vilnae ipsa die Pentecostes*, in: *Antonii Possevini Societatis Iesu, Moscovia, et alia opera, de statu huius seculi adversus catholicae ecclesiae hostes*, [Coloniae:] In officina Birckmannica, 1587 (perspaudas: Farnborough, Hants., 1970), p. 301–316.

³³ Skarga Kaligariui, 1579.XII.16, in: Piotr Skarga, *Listy*, Nr. 58, p. 111: „Feminae illius, uxoris D. Podczaszy, qui nunc est Castellanus Trocensis, quae praesente Vra Rma Dne diem summum obierat, funus est 5 Decembris celebratum in cathedrali templo. Rogatus ab eius marito habui concionem. [...] Dixi multa contra haereses et rem in septem verba vel capita redactam, quibus imposturas earum denudabam [...] primarius Zwinglianorum minister viso periculo, quod in mutatione animorum haeresi imbutorum metuebat, singula illa mea verba singulis concionibus refutare sit aggressus in eaque nunc materia [...]“

³⁴ *Ibid.*: „Pseudoepiscopus ille prope assidens, in tabellas verba omnia mea videbatur excipere. Et cum in prandio D. Palatini Vilmensis una cum Volano illo archihaeretico, nescio quae contra me obstrepere vellet, acribus verbis ab ipso Palatino est repressus.“

na których stoi katolicka nauka o sakramencie ołtarza. Šioje 1582 m. Mikalojaus Kristupo Radvilos Našlaitėlio kaštais išspausdintoje knygoje jėzuitas atakavo tiek Volano mintis, tiek Sudrovskio Šv. Vakarienės sampratą, išdėstyta pastarojo parengtame ir 1581 m. išleistame reformatų katekizme.³⁵ Siekdamas Volano propaguotos sampratos refutacijos karaliaus aplinkai suprantama kalba, Skarga lygiagrečiai su *Siedm filarów* parengė lotynišką polemiką *Artes duodecim*, kurią dėl religinių neramumų Vilniuje 1581 m. vasarą ir rudenį jis publikavo tik besibaigiant 1582 m. kartu su jau Rygoje sukurta dedikacija Batorui. Knygos pabaigoje pridurtame priede-ependikse jėzuitas tematizavo Mikalojaus Radvilos Juodojo nusivylimą Reformacija paskutiniais gyvenimo metais³⁶; apie tai dar bus išsamiau kalbama.

Skargos knygoms išvydus dienos šviesą, kitoje barikadų pusėje kurį laiką dvejeta, ar debatus verta tęsti. Pvz., ką tik į Lietuvą atvykęs mokyti Jono Glebavičiaus (m. 1590) sūnų Volano bičiulis Jonas Lasickis (Jan Łasicky, apie 1534–1599) 1581 m. neramumų akivaizdoje buvo linkęs susilaikyti nuo atsakomųjų veikalų publikavimo, idant „į ugnį nebebūtų liejama alyvos“³⁷. Dvejota, tačiau neilgai. 1583 m. Volanas spaudoje paviešino dar 1575–1576 m. rašytą traktatą *Idololatriae oppugnatio*, o spaudinio dedikacija vyriausiam Radvilos Rudojo sūnui Mikalojui (1546–1589) turėjo vienareikšmę funkciją: pabrėžti Radvilos Juodojo ištikimybę reformatų konfesijai iki „paskutinio atodūso“³⁸,

³⁵ Prieš Sudrovskio katekizmą nukreiptas pastraipas žr. Piotr Skarga, *Siedm filarów ná ktorych stoi kátolicka náuká o przenaświętszym sakrámenćie ołtarzá postawione przećiw náuce Zwingliáńskiey, Cálwinskiey Iędrzeiá Wolaná, y przećiw Pedagoiey teraz po Polsku wydány, iednego ćiemnego Ministrá*, [Wilno:] Z Drukárni y nákládem Oświeconego Książęćiá Mikołáiá Krysztofá Radziwiłá, 1582, p. 45–56, 51–52, 56–57 et passim.

³⁶ Žr. Petrus Scarga, *Artes duodecim sacramentariorum seu zwingliocalvinistarum, quibus oppugnant, & totidem arma catholicorum quibus propugnant praesentiam corporis D. N. Iesu Christi in eucharistia*, Vilnae: Typis & sumptibus Illustrissimi D. D. Nicol: Christo: Radiuili, 1582, p. 396–397. Kadangi knygos paginacijoje spausdinant padaryta klaida – po p. 399 šokama vėl į p. 380, – svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad čia nurodyti puslapiai ieškotini apendikse, o ne prieš tai atspausdintame Skargos veikalo tekste, kuriame dėl minėtos klaidos irgi yra p. 396–397. Šis apendiksas nepridėtas 1707 m. *Artes duodecim* perspaude.

³⁷ Lasicius Volano, 1583, in: Andreas Volanus, *Libri quinque contra Scargaes iesuitae Vilmensis septem, missae sacrificiique eius columnas*, Vilnae: Typis & sumptibus illustris et magnifici Domini Ioannis Hlebovicii per Danielelem Lancicium, 1584, C1r: „A quo emittendo, etsi te antehac dehortabar, ne camino oleum vt est in prouerbio [...]“

³⁸ Andreas Volanus, *Idololatriae Loiolitarum Vilmensium oppugnatio: Itemque ad nova illorum obiecta responsio*, Vilnae: Typis & sumptibus eiusdem Andreae Volani. Per Ioannem Kart-

taip koreguojant Skargos pradėtą formuoti prokatalikišką požiūrį į didiko pirmagimio Mikalojaus Kristupo konversijos priežastis. Be atsako nepaliko Volanas ir Skargos *Siedm filarów*. Palaikomas persigalvojusio Lasickio, jis 1584 m. išleido teologinę refutaciją pavadinimu *Libri quinque*, kurią lydėjo kartu įrišta Lasickio Reformacijos ir Volano apologija *Pro Volano et puriore religione. Libri quinque* buvo paskutinis Volano veikalas prieš Skargą, mat šis tų pačių metų vasarą išvyko į Krokuvą. Teologiniai debatai tarp reformatų ir jėzuitų LDK tuo, žinoma, nesibaigė. Juos su Volanu ir jo bendraminčiais toliau tęsė Vilniaus universiteto teologijos profesorius Emanuelis Vega ir jo mokinys, būsimasis Vilniaus kanau-ninkas Andrius Jurgevičius (m. 1640).³⁹

IDĖJINĖS SKARGOS BEI VOLANO KONSTRUKCIJOS IR JŲ ILGALAIKIS POVEIKIS

Pasigilinus į iš Skargos debatų su Volanu išplaukusius veikalus, nesunkiai galima suvokti, kodėl jie visuomenėje sulaukė ką tik aprašyto rezonanso: į akis krenta tiek abiejų kontrahentų propaguotų teologinių konstrukcijų intelektualinė kokybė, tiek retoriškai įspūdinga reikšmingų istorinių faktų interpretacija. Abu kontrahentai puikiai išmanė savo atstovaujamas pozicijas ir gebėjo jas perteikti išsilavinusiai publikai priimtiniu teoriniu lygmeniu, tad nenuostabu, kad jų poleminių dialogų teologija besidomėjusiems amžininkams paliko didelį įspūdį, o laikui bėgant – ir gilų pėdsaką formuojant požiūrį į įvykius, susijusius su Reformacija ir Romos katalikų bažnyčios atsinaujinimu LDK.

Aiškias ir sykiu daugeliu aspektų kardinaliai skirtingas teologines pozicijas Skarga ir Volanas užėmė praktiškai visais svarbesniais klausimais. Štai pasisakydamas pagrindiniu ginčytinu Kristaus kūno ir kraujo sakramento klausimu jėzuitas atstovavo tradicinei Romos katalikų Eucharistijos sampratai, pagal kurią neregima elementų substancija per konsekraciją virsta išganingu Viešpaties kūnu, o regimos akcidencijos lieka nepakitusios. Eucharistijos elementai, kuriuos abu kontrahentai pagal anuomet galiojusį Augustino (354–430)

---

zanum Velicensem, 1583, p. B1r: „Porrò ad extremum usq[ue] Spiritum, in syncera ac pura fidei Euangelicæ perstitit, summis laudibus bonitatem Dei celebrans, quod in cognitionem nominis sancti sui eam [sic] deduxerit [...]“

³⁹ Apie šiuos debatus žr. Kęstutis Daugirdas, *op. cit.*, p. 116–126.

apibrėžimą suprato kaip neregimo dalyko (*res*) regimus ženklus (*signa*), anot jėzuito, po konsekracijos ne tik žymėjo Kristaus kūną ir kraują, bet ir substantialiai jais *buvo*.⁴⁰ O Volanas sekė Europos reformatų pramintu taku ir Šventą Vakarienę suprato kaip simbolį, veiksnių ne substancijos, bet tikėjimo akto plotmėje. Pasak Volano, sakramentai esantys ne tam įsteigti, kad Kristų savyje realiai talpintų, o tam, kad, nelyginant regimi antspaudai, paliudytų jau įvykusį Išganytojo padovanojimą⁴¹. Reformato akimis žvelgiant, sakramentai dėl savo signifikacinės funkcijos ir po konsekracijos skyrėsi nuo *res* – antraip jie nustotų buvę ženklais⁴² –, o per Šventą Vakarienę elementai keitėsi tik *in usu*: kartojant įsteigimo žodžius, duona ir vynas iš žemiškų elementų virtę Šventos Dvasios instrumentais, nukreipiančiais tikinčiųjų žvilgsnį į dangiškąsias tikrenybes⁴³.

Šios skirtingos Eucharistijos/Šventos Vakarienės sampratos sistemiškai glaudžiai siejosi su skirtingais Kristaus dviejų prigimčių aiškinimo modeliais. Kristologijos klausimais Skarga rėmėsi aleksandrietiškąją sampratą, pabrėžiančią dieviškosios prigimties primatą Kristaus asmenyje ir taip akcentuojančią nedalomą abiejų prigimčių vienovę⁴⁴: kadangi žmogiškoji prigimtis Kris-

⁴⁰ Petrus Scarga, *Pro sacratissima eucharistia*, p. 100: „Ut meritò à discipulo Apostoli Pauli [sc. Dionysio Areopagite] Sacramentum sacramentorum appelletur. Ut ita sit sacræ rei signum, quod non modò signet, sed rem etiam ipsam, corpus scilicet & sanguinem Christi contineat: modo ab aliis sacramentis diverso. In aliis enim, quæ actione non consecratione ipsa perficiuntur, signorum substantiæ non immutantur: in hoc vero [...], remanentibus panis & vini propter rationem sacramenti speciebus, ipsa natura & substantia panis & vini in res ipsas, hoc est, in corpus & sanguinem Christi consecratione convertitur.“ Kaip matyti iš citatos, Skarga, paveiktas Viduramžių legendos, dar laikė pseudo-Dionizijų Areopagitą apaštalo Pauliaus mokiniu.

⁴¹ Andreas Volanus, *Libri quinque*, p. 8: „Sacramenta enim non in hunc finem à Domino sunt instituta, vt Christum realiter in se continerent: sed vt de certa nobis illius donatione constaret, tanquam visibilia sigilla donationis nobis factę existerent.“

⁴² Idem, *Defensio*, p. 62: „Si ergo Petre sacramenta aliud existunt, & aliud significant, no[n] profecto in id quod significant permutantur, qua[n]do permutata non amplius existerent, sed hoc saltem vnum, quod tu esse vis, sine vlla significatione demo[n]strarent.“

⁴³ *Ibid.*, p. 213: „Non ergo elementa mutantur in substantia, sed accedente uerbo Dei mutantur in vsu ac dignitate, vt scilicet non amplius sint prophana elementa sed sacramenta: hoc est, singularia spiritus sancti instrumenta, per quæ fideles rerum diuinarum ac cœlestium compotes efficiantur, ac in ipsum vsque cœlum tanquam gradibus subuehantur.“ Plačiau apie Skargos ir Volano Eucharistijos/Šventos Vakarienės sampratų ypatumus žr. Kęstutis Daugirdas, *op. cit.*, p. 231–247.

⁴⁴ Pagal Aleksandrijos teologo Origeno (apie 184/185 – apie 253/254) pagrįstą ir Kirilo Aleksandriečio (apie 375/380–444) išplėtotą Kristaus asmens sampratą abiejų prigimčių – dieviškosios ir žmogiškosios – vienovė po inkarnacijos pasireiškusi trimis aspektais:

tuje neturinti hipostazės, o Viešpaties asmenį vienareikšmiškai formuojanti dieviškoji prigimtis, jo kūno neįmanoma atsieti nuo pastarosios⁴⁵; būtent dėl šios priežasties ir konsekruotuose Eucharistijos elementuose Kristus esantis tiek dieviška, tiek žmogiška prigimtimi, nors tai protu ir nesuvoktina⁴⁶. Volanas – priešingai – vadovavosi antiochietiška samprata⁴⁷, nuosekliai skyrusia abiejų prigimčių savybes ir neigusia bet kokią Kristaus žmogiškos prigimties buvimo visur atmainą, pastarąjį griežtai paliekant dieviškai prigimčiai⁴⁸. Pasak reformato, Kristaus kūnas esti danguje, o pats Viešpats ateinąs pas tikinčiuosius dieviška prigimtimi, Šventos Dvasios veikimu, kuriuo Kristaus mirties nuopelnas perteikiamas juo pasikliaujantiems⁴⁹.

---

1) dieviška ir žmogiška prigimtys yra nedalomos; 2) Kristaus savybės (*ιδιώματα*) kylančios ne iš dviejų paskirų prigimčių, o iš vienos įsikūnijusios dieviškojo *Logos* hipostazės; 3) *Logos* yra hipostatiškai suvienytas su kūnu (*σάρξ*), kurį jis priėmė. Žr. Adolf Martin Ritter, „Dogma und Lehre in der Alten Kirche“, in: Carl Andresen, Ekkehard Mühlenberg, Adolf Martin Ritter, Martin Anton Schmidt, Klaus Wessel, *Die christlichen Lehrentwicklungen bis zum Ende des Spätmittelalters*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2011, p. 227–228, 240, 247–248.

⁴⁵ Petrus Scarga, *Artes duodecim*, p. 366: „Cum humana natura in Christo propria careat hypostasi, & eam sola diuina filij Dei & verbi suppleat persona: ide[m] est dicere, corpus Christi esse a diuinitate separatum, atq[ue] dicere: corpus Christi in rerum natura non extare. Tota enim subsistentia eius, persona est filij Dei.“

⁴⁶ Idem, *Pro sacratissima eucharistia*, p. 158: „[...] duas in Christo distinctas naturas nec confusas confitemur, & corpus Christi non esse ubiq[ue] sicut divinam naturam, cui hoc est proprium asserimus: sed voce ipsius DEI confirmati, illud sine naturalis loci mutatione sacramentaliter, secundum substantiæ panis conversionem, idem ipsum quod sedet a dextris DEI sub visibilibus sacramenti speciebus in altari contineri, confitemur, modo singulari sacramentali, & nullo humano ingenij acumine penetrabili.“

⁴⁷ Antiochietišką, t. y. antiochietiškos mokyklos Kristaus asmens sampratą pagrindė Eustacijus iš Antiochijos (apie 280–prieš 337/360), o ją išplėtojo Diodoras iš Tarso (m. 394) ir Teodoras iš Mopsuestijos (apie 352–426). Orientuota daugiau į istorinį Kristaus asmenį, ji atidalė dieviškos ir žmogiškos prigimties savybes: Dieviškasis, neribotas *Logos* skirtinas nuo jo įkūnyto, riboto žmogaus Jėzaus. Žr. Adolf Martin Ritter, *op. cit.*, 240–245.

⁴⁸ Andreas Volanus, *Libri quinque*, p. 108: „Sed quia secundum hanc doctrinę Catholicę sententiam, ita vnitatem personę Christi confitemur, vt suam vtriq[ue] naturę proprietatem conseruatam vere credamus, non vtique carnem Christi per infinita locoru[m] spatia diffusam quod solius verbi dei proprium est, sed in vno illo cœlesti loco collocatam recte profitemur.“

⁴⁹ Idem, *Defensio*, p. 318: „[...] tamen vere nobis præsens adest sua diuinitate, Spiritusque sui virtute, vt vitam ex suo corpore in omnia sua me[m]bra diffundat, & merito mortis suæ, iam olim peractæ, iusticia & sanctitati exornet, vitæque illius cælestis & æternæ iusto tandem præmio condecoret.“ Plačiau apie Skargos ir Volano kristologinių modelių ypatumus žr. Kęstutis Daugirdas, *op. cit.*, ypač p. 205–207.

Bene didžiausia praraja žiojėjo tarp Skargos ir Volano Bažnyčios vaidmens sakramentiniame vyksme apibrėžčių, kurios itin ryškiai atspindėjo iš esmės nesuderinamas eklesiologines koncepcijas. Anot reformato, tik susirinkusi bendruomenė per Šventą Vakarienę tapdavusi Kristaus kūnu, t. y. Bažnyčia⁵⁰, o šis sakramentinis virsmas (*conversio sacramentalis*) vykęs dėl tikėjimą žadinančio žodžio, besiskverbiančio į klausytojų ausis ir širdis⁵¹. Pagal šią koncepciją bažnyčia buvo ne kas kita kaip tikinčiųjų surinkimas, grįstas žodžio skelbimu ir bendru tikėjimo išpažinimu. O Skarga savo polemikose akcentavo Bažnyčios kaip institucionalizuotos išganymo tarpininkės, atveriančios ir eiliniams tikintiesiems kelią į bendrystę su Kristumi, svarbą⁵². Pasak jėzuito, teisėtai išventinto kunigo (*sacerdos*) lūpomis slėpiningu būdu kalbėjęs pats Kristus, kurio dieviška galia Eucharistijos elementai virtę jo kūnu⁵³. Kitaip tariant: Volanas Kristaus kūną įžvelgė tikinčiuosiuose, taip sakramentinį virsmą tam tikra prasme perkeldamas į individo religinę laikyseną, o Skargai Viešpaties kūnas ir kraujas buvo „motinos Bažnyčios“ įgalinta substanciali tikrovė, objektyviai nepriklausanti nuo ją priimančio subjekto. Savo veikaluose tiek jėzuitas, tiek reformatas nevengė ir Bažnyčios tėvų raštų subtilios analizės ginčytiniais klausimais: cituoti ir interpretuoti praktiškai visi svarbesni autoriai, pradėdant Ireniejumi iš Liono (apie 135 – apie 200) ir baigiant Volano vertintais Ratramnu (m. apie 870) bei Berengarū (m. 1088)⁵⁴, kuriems Skarga savo ruožtu priešino Radbertą Paschazijų (m. apie 865), Lanfranką iš Beko (m. 1089) ir kitus transsubstancijacijos doktrinos šalininkus⁵⁵. Abiejų kon-

⁵⁰ *Ibid.*, p. 52: „Hæc [sc. coena Domini] enim nos communis mensæ Dominis participes faciens, & in vnum corpus congregans, ab vno illo capite tota[m] corporis, animæq[ue] salutem manare docet [...]“

⁵¹ Andreas Volanus, *Libri quinque*, p. 59: „Magna ergo stoliditas istorum est, qui aliunde elementorum consecrationem petendam, quam ab ipso verbo vocali, & in aures hominum personante, ad fidem in corde concipiendam existimant [...]“

⁵² Petrus Scarga, *Pro sacratissima eucharistia*, p. 170: „[...] credimus tamen Ecclesiam, [...] quod per eam nobis Deus invisibilis loquatur: & gubernatio divina quæ Spiritus S. fit beneficio, per eam exerceatur: ipsiusq[ue] veritatis ac fidei certitudo nobis patefiat: in illius deniq[ue] materno gremio, salus peccatorumq[ue] remissio nobis donetur.“

⁵³ *Ibid.*, p. 57: „Et licet sacerdotis ore verba proferuntur, Christum tamen abdito modo per os ejus illa pronunciare, & in eis suæ divinæ potenti vires in natura panis transmutanda, exercere docuerunt [sc. doctores ecclesiae].“

⁵⁴ Žr. ypač Andreas Volanus, *Defensio*, p. 41–48.

⁵⁵ Žr. Petrus Scarga, *Pro sacratissima eucharistia*, p. 78–87.

trahentų publikacijose glaustai atsispindėjo esminės ano meto Europos teologinės tendencijos, o skaitytojai galėjo susidaryti diferencijuotą supriešintų pozicijų įspūdį. Tad iš Skargos ir Volano debatų išplaukusiems veikalams neabejotinai teko konfesinės tapatybės reprezentavimo ir formavimo vaidmuo. Antai Volano bendraminčiai jo raštuose regėjo „kuo puikiausiai išsilavinusio asmens“⁵⁶ darbus, kurie ne tik cirkuliavo iš rankų į rankas LDK ir LK⁵⁷, bet ir tiko evangeliškos teologijos propagandai bendraeuropiniu lygmeniu: 1586 m. Bazelyje perspausdinta *Defensio* pasirodė prieš jėzuitus nukreipto rinkinio *Doctrinae Jesuiticae praecipua capita*, sujungusio Vakarų, Vidurio ir Rytų Europos evangelikų antijėzuitines polemikas, ketvirtame tome⁵⁸. Skargos raštai kaip teologinio identiteto prizmė Romos katalikų vertinti dar ilgiau. Vėtinų valdymo laikotarpiu Abiejų Tautų Respublikoje katalikiškai konfesionalizacijai pasiekus apogėjų, jo knygos *Pro sacratissima eucharistia* ir *Artes duodecim* pakartotinai išleistos 1707 ir 1737 m., o 1707 m. perspaudas Braunsbergo jėzuitų dedikuotas LDK kancleriui Karoliui Stanislovui Radvilai (1669–1719), pabrėžiant išskirtinį Skargos veikalų aiškumą ir erudiciją⁵⁹.

Ne mažiau veiksmingos laikui bėgant pasirodė ir abiejų kontrahentų formuotos Mikalojaus Radvilos Juodojo reformacinės veiklės interpretacijos. Kaip jau minėta, Skarga polemikos *Artes duodecim* apendikse akcentavo didi-

⁵⁶ Generalinio reformatų sinodo, vykusio Vlodzislave (1583.VI.19–20), dalyvių sąrašė Volanas įvardintas sinodų protokoluose nedažnai pasitaikančiu epitetu *doctissimus dominus*. Maria Sipayłło, *Akta synodów różnowierzycznych w Polsce*, t. 3: (Małopolska: 1571–1632), Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 1983, p. 73.

⁵⁷ Joannes Lasicius, *Pro Volano et puriore religione, defensoribusque eius, adversus Antonium Possevinum*, p. 2: „[...] hominu[m] manibus passim teratur [...]“. Kaip jau minėta, šis Lasickio veikalas buvo įrištas kartu su Volano *Libri quinque*, o jo paginacija pradėta vėl iš naujo.

⁵⁸ *Doctrinae Jesuiticae praecipua capita. Tomus quartus nonnulla scripta continens, ex quibus tum ex scripto Dei verbo, tum ex veteris ecclesiae suffragiis, varia Christianae religionis dogmata a fallaciis & corruptelis Jesuiticae sectae vindicantur*, Rupellae: Apud Theophilum Regium, 1586, p. 739–1115. Apie tikrąją spaudinio pasirodymo vietą žr. Emil Weller, *Die falschen und fingierten Druckorte. Repertorium der seit Erfindung der Buchdruckerkunst unter falschen Firma erschienenen deutschen, lateinischen und französischen Schriften*, t. 1: enthaltend die deutschen und lateinischen schriften, Leipzig: Verlag von Wilhelm Engelmann, 1864 (perspaudas: Hildesheim, New York: Olms, 1970), p. 247.

⁵⁹ Žr. Petrus Scarga, *Pro sacratissima eucharistia*, (3)r: „Literariorum hujusmodi monimentorum [sic] eximia claritas & solida eruditio cum plurimis fuerit & esse poßit salutaris, exemplaria autem defecerint: de consilio Viri Illustrißimi, inter prima Regni Numina, pietate, eruditione, ac dignitate sub praelum illa revocare constituimus.“

ko nusivylimą Reformacija paskutiniais gyvenimo metais. Anot jėzuito, Radvila Juodasis keletą dienų prieš mirtį vyriausiam sūnui rašęs laišką, kuriame jis skundėsis savo teologų ginčais bei nuomonių daugybe, apgailėstą atkritimą nuo Romos katalikų bažnyčios ir perspėjęs atžalą dėl pavojų sielos išganymui, ir tai paskatinę Mikalojaus Kristupo konversiją⁶⁰. Į šią tipišką katalikiškos polemikos konstrukciją Volanas traktato *Idololatriae oppugnatio* dedikacijoje reagavo pateikdamas proreformatiškai idealizuotą Radvilos Juodojo paveikslą, įvilktą į iškilmingą didiko prakalbą savo sūnui pirmo Šv. Vakarienes priėmimo ir suo juo susijusio tikėjimo išpažinimo proga: Radvila Juodasis prakalboje emocingais žodžiais, kuriuos, anot Volano, galėjęs paliudyti Radvila Rudasis⁶¹, džiaugėsi Mikalojaus Kristupo reformatišku išpažinimu ir iškilmingai ragino sūnų jam likti ištikimą visą savo gyvenimą⁶².

Atkreipiant dėmesį į poveikį, pabrėžtina, kad Skargos perteiktas Radvilos Juodojo santykio su Reformacija variantas buvo toliau puoselėjamas Romos katalikų literatūroje. 1596 m. juo, pvz., rėmėsi Stanislovas Reška (Stanisław Reszka, 1544–1600) savo monumentaliam, po visą (katalikišką) Europą išplitusiam veikalui *De atheismis evangelicorum*⁶³. Volano nutapyta idilė buvo perimta ir išplėtota Jono Lasickio, o XVII a. – ir pirmo Lenkijos-Lietuvos reformatų istoriografo Andriaus Vengierskio (Andrzej Węgierski, 1600–1649). Pačiodu cituota, iš jos pirminio istorinio konteksto ištraukta Radvilos Juodojo kalba tarnavo Vengierskiui kartu su duomenimis iš Lasickio veikalui *Pro Volano et puriore religione* kaip įrodymas, kad didikas buvęs vienareikšmiškai reformatų konfesijos⁶⁴.

⁶⁰ Žr. Petrus Scarga, *Artes duodecim*, 396–397: „Nec inuitus hoc concedere filijs videbatur nam paucis ante mortem diebus Nicolao maiori natu filio, qui hæc refert: absenti in Germaniam scripsit, se tot sectarum in Ministris & nouarum semper mo[n]struosarum[ue] de rebus diuinis opinionum ac dißensionum multum pertæsum, vix scire quidnam sequendum sit, nunq[ua]m se tantos discordiarum tumultus post relictam antiquam religione[m], in ea quam sequebatur expectaße. Duo a longe prudenti inculcans, et se, si tot discordias præuidiße, nunqua[m] Catholica[m] religione[m] fuiße relicturu[m]: & ipsum ne se ijsdem salutis periculis co[m]mitteret cautu[m] eße debere.“

⁶¹ Žr. Andreas Volanus, *Idololatriae oppugnatio*, B2v.

⁶² Žr. *ibid.*, B1v–B2r.

⁶³ Žr. Stanislaus Rescius, *De atheismis et phalarismis evangelicorum. Libri duo*, Neapoli: Apud Io. Iacobum Carlinum, & Antonium Pacem, 1596, p. 167a.

⁶⁴ Žr. Andreas Wengerscius, *Libri quatuor Slavoniae reformatæ*, praefatione instruxit Ianusius Tazbir, praefationem in linguam latinam vertit Niecislaus Brożek, indicem nominum compilavit Wenceslaus Urban, voluminis edendi tutelam gessit Lechus Szczucki, Varsoviae: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1973, p. 143–144.

Atsižvelgiant į tai, kad šia konstrukcija XIX a. dar nekritiškai naudojosi ir vienas pirmųjų modernių Lenkijos-Lietuvos Reformacijos istorikų Józefas Lukaszewiczius⁶⁵, galima konstatuoti, kad Volanui bent jau tam tikruose sluoksniuose ilgam pavyko įtvirtinti Radvilos Juodojo kaip šviesios reformatų ikonos įvaizdį, taip retušuojant didiko paskutinių gyvenimo metų prijautimą antitrinitoriams.

IŠVADOS

Po Skargos atvykimo į Vilnių 1573 m. tarp jo ir reformato Volano užsimezge debatai Eucharistijos/Šv. Vakarienės tema sulaukė didelio rezonanso ano meto išsilavinusioje visuomenėje. Trukę ilgiau nei dešimtmetį, jie į savo sukurį įtraukė LDK ir Italijoje veikusius mąstytojus, o iš jų užgimę spaudiniai, kaip antai Volano *Defensio*, buvo skaitomi tiek protestantiškai nusiteikusios bajorijos, tiek Stepono Batoro aplinkoje. Vienareikšmiu tikslu – formuoti prokatalikišką/proreformatišką požiūrį – parašyti veikalai tiek amžininkų, tiek vėlesnių kartų vertinti kaip aukštės kokybės priemonės teologinei tapatybei reflektuoti.

Reikšmingi Skargos ir Volano spaudiniai buvo ne vien tik diferencijuotai perteikto teologinio turinio, bet ir Mikalojaus Radvilos Juodojo reformacinės veiklos interpretacijos atžvilgiu. Knygos *Artes duodecim* apendikse Skargai akcentavus Radvilos Juodojo nusivylimą Reformacija, Volanas spaudinyje *Idololatriae oppugnatio* atsakė Vilniaus vaivados proreformatišku stilizavimu. Poleminėje situacijoje kontrahentų suformuoti modeliai liko veiksmingi dešimtmečius ar net šimtmečius: Skargos variantą perėmė Stanislovas Reška, o Volano – Vengierskis bei Lukaszewiczius.

Viską apibendrinant: *de facto* konfesiškai pliuralistinėje terpėje vykę debatai tarp Skargos ir Volano, dviejų vienas kito vertų asmenų, tik dėl šios dinamiškos konsteliacijos įgavo tą kokybę, kuri sudarė jų ilgalaikės istorinės reikšmės pagrindą. Tai, žinoma, jokiū būdu nereiškia, kad bent vienas iš kontrahentų konfesiniame pliuralizme sugebėjo asmeniškai atrasti pozityvių aspektų. Būdami XVI a. vaikai, tiek jėzuitas, tiek reformatas religinį visuomenės nevientisumą laikė iš esmės ydingu fenomenu ir savo veikalais siekė savo atstovauto požiūrio pergalės.

⁶⁵ Žr. Lukaszewicz, *op. cit.*, 23–24.

- BALIŃSKI MICHAŁ, „Andrzej Wolan, jego życie uczone i publiczne“, *Pisma historyczne Michała Balińskiego*, t. 3, Warszawa: Nakładem G. Sennewalda Księgarza, 1843.
- BUDNY SYZMON, *Ad argumenta Simleri et aliorum quorundam pro duabus in Christo naturis dimicantium*, in: Massimo Firpo, *Antitrinitari nell'Europa orientale del Cinquecento, Nuovi testi di Szymon Budny, Niccolò Paruta e Jacopo Paleologo*, Firenze: Nuova Italia, 1977, p. 277–400.
- DAROWSKI ROMAN i ZIEMIAŃSKI STANISŁAW (red.), *Ks. Piotr Skarga SJ (1536–1612). Życie i dziedzictwo, rok jubileuszowy*, Kraków: Wydawnictwo WAM – Wydawnictwo Ignatianum, 2012.
- DAUGIRDAS KĘSTUTIS, *Andreas Volanus und die Reformation im Großfürstentum Litauen*, Mainz: Philipp von Zabern, 2008.
- DINGEL IRENE (sud.), *Controversia et confessio*, t. 1: Reaktionen auf das Augsburger Interim. Der Interimistische Streit (1548–1549), bearbeitet von Johannes Hund, Jan Martin Lies und Hans-Otto Schneider, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2010.
- DINGEL IRENE, „The Culture of Conflict in the Controversies leading to the Formula of Concord (1548–1580)“, in: Robert Kolb (Ed.), *Lutheran Ecclesiastical Culture, 1550–1675*, Leiden, Boston: Brill, 2008, p. 15–64.
- Doctrinae Jesuiticae praecipua capita. Tomus quartus nonnulla scripta continens, ex quibus tum ex scripto Dei verbo, tum ex veteris ecclesiae suffragiis, varia Christianae religionis dogmata a fallaciis & corruptelis Iesuiticae sectae vindicantur*, Rupellae: Apud Theophilum Regium, 1586.
- DRZYMAŁA KAZIMIERZ, *Ks. Piotr Skarga SJ (1536–1612)*, Kraków: Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy, 1982.
- JARRA EUGENIUSZ, „X. Skarga a Wolan, rzecznik kalwinizmu polskiego w XVI wieku“, *Horyzonty*, 1963, Nr. 80, p. 3–23.
- KEMPA TOMASZ, *Mikołaj Krzysztof Radziwiłł Sierotka (1549–1616), wojewoda wileński*, Warszawa: Wydawnictwo naukowe Semper, 2000.
- LASICIUS IOANNES, *Pro Volano et puriore religione, defensoribusque eius, adversus Antonium Possevinum* [Typis & sumptibus illustris et magnifici Domini Ioannis Hlebovicii per Danielelem Lancicium, 1584].
- ŁUKASZEWICZ JÓZEF, *Dzieje kościołów wyznania helweckiego w Litwie*, t. 1, Poznań: W nowej księgarni, 1842.
- POSSEVINO ANTONIO, *Epistola ad Stephanum primum, Poloniae regem serenissimum, de statu ecclesiae praesentis adversus quendam haereticum, Vilnae ipsa die Pentecostes*, in: *Antonii Possevini Societatis Iesu, Moscovia, et alia opera, de statu huius seculi adversus catholicae ecclesiae hostes*, [Coloniae:] In officina Birckmannica, 1587 (perspaudas: Farnborough, Hants., 1970).
- RABIKAUSKAS PAULIUS, *Vilniaus akademija ir Lietuvos jėzuitai*, sudarė Liudas Jovaiša, Vilnius: Aidai, 2002.
- RESCIUS STANISLAUS, *De atheismis et phalarismis evangelicorum. Libri duo*, Neapoli: Apud Io. Iacobum Carlinum, & Antonium Pacem, 1596.
- RITTER ADOLF MARTIN, „Dogma und Lehre in der Alten Kirche“, in: Carl Andresen, Ekkehard Mühlenberg, Adolf Martin Ritter, Martin Anton Schmidt, Klaus Wessel,

- Die christlichen Lehrentwicklungen bis zum Ende des Spätmittelalters*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2011, p. 99–288.
- ROSTOWSKI STANISLAUS, *Lithuanicarum Societatis Jesu historiarum provincialium pars prima*, Vilnae: Typis S. R. M. Reipublicae Societatis Jesu, 1768.
- RYCHCICKI M. J. A. [= Dzieduszycki Maurycy], *Piotr Skarga i jego wiek*, [t. 1], Kraków: W zakładzie Wydawnictwa Dziel Katolickich, 1850.
- SCARGA PETRUS, *Artes duodecim sacramentarium seu zvingliocalvinistarum, quibus oppugnant, & totidem arma catholicorum quibus propugnant praesentiam corporis D. N. Iesu Christi in eucharistia*, Vilnae: Typis & sumptibus Illustrissimi D. D. Nicol: Christo: Radiuili, 1582.
- SCARGA PETRUS, *Pro sacratissima eucharistia contra haeresim Calvinianam, & Andre-am Volanum, praesentiam corporis D. n. J. Christi auferentem. Libri tres*, Brunsbergae: Typis Collegij Societatis Jesu, 1707.
- [SKARGA PIOTR,] *Listy ks. Piotra Skargi T. J. y. lat 1566–1610*, podług autografów wydał i objaśnił ks. Jan Sygański T. J., Kraków: Nakładem wydawnictw Towarzystwa Jezusowego, 1912.
- SKARGA PIOTR, *Siedm filarów ná ktorych stoi kátolicka náuka o przenáświétszym sakrámenće óltarzá postawione przeciw náuce Zwingliánskiey, Cálwinskiéy Iédrzeiá Wolaná, y przeciw Pedagoiey teraz po Polsku wydánéy, iednego ciémnego Ministrá*, [Wilno:] Z Drukárni y nákládem Óswieconego Ksiáżęciá Mikołáia Krysztofá Radziwiłá, 1582.
- SIPAYŁŁO MARIA, *Akta synodów różnowierczych w Polsce*, t. 3: (Małopolska: 1571–1632), Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 1983.
- TAZBIR JANUSZ, *Piotr Skarga. Szemierz kontrreformacji*, Warszawa: Wiedza Powszechna, 1978 (perdirbtas leidimas: ten pat, 1983).
- VOLANUS ANDREAS, *Defensio verae, orthodoxae, veterisque in ecclesia sententiae, de sacramento corporis & sanguinis Domini nostri Iesu Christi, veraque eius in coena sua praesentia*, Losci Litauorum: In typographia illustris ac magnifici Domini, D. Iohannis Kiscæ, Magni Ducatus Lituaniæ Incisoris, & cœt. eiusdem impensis, per Iohannem Kartzanum Velicensem, 1579.
- VOLANUS ANDREAS, *Idololatriæ Loiolitarum Vilmensium oppugnatio: Itemque ad nova illorum obiecta responsio*, Vilnae: Typis & sumptibus eiusdem Andreae Volani. Per Ioannem Kartzanum Velicensem, 1583.
- VOLANUS ANDREAS, *Libri quinque contra Scargae iesuitae Vilmensis septem, missae sacrificiique eius columnas*, Vilnae: Typis & sumptibus illustris et magnifici Domini Ioannis Hlebovicii per Danielelem Lancicium, 1584.
- WELLER EMIL, *Die falschen und fingierten Druckorte. Repertorium der seit Erfindung der Buchdruckerkunst unter falschen Firma erschienenen deutschen, lateinischen und französischen Schriften*, t. 1: enthaltend die deutschen und lateinischen schriften, Leipzig: Verlag von Wilhelm Engelmann, 1864 (perspaudas: Hildesheim, New York: Olms, 1970).
- WENGERSCIUS ANDREAS, *Libri quatuor Slavoniae reformatae*, praefatione instruxit Ianussius Tazbir, praefationem in linguam latinam vertit Nicieislaus Brożek, indicem nominum compilavit Wenceslaus Urban, voluminis edendi tutelam gessit Lechus Szczucki, Varsoviae: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1973.
- WINDAKIEWICZ STANISŁAW, *Piotr Skarga*, Kraków: Nakładem Krakowskiej Spółki Wydawniczej, 1925.

The Historical Significance of the Debate between Piotr Skarga and Andreas Volanus

Summary

The debate on the theme of the Eucharist/Holy Communion, which began between Piotr Skarga upon his arrival in Vilnius in 1573 and the Reformer Andreas Volanus resonated widely with the educated public. Over a decade long, it drew the thinkers working in the Grand Duchy of Lithuania and in Italy into its whirlpool, while the texts that had evolved from this debate – for instance, Volanus' *Defensio* – used to be read both by the Protestant-minded gentry and in the environment of Stephen Bathory. The works, which were single-mindedly aimed at the formation of a pro-Catholic / pro-Reformed attitude, were appreciated by their contemporaries and the later generations as high quality means of reflection of theological identity.

Skarga's and Volanus' publications were important not only for their differentiated theological content, but also from the point of view of the interpretation of the Reformationist activities of Nicholas Radziwiłł the Black. When in the appendix to the book *Artes duodecim* Skarga accentuated Radziwiłł the Black's disillusionment with the Reformation, Volanus responded with a pro-Reformationist stylization of the voivode of Vilnius in his work *Idololatriae oppugnatio*. The models shaped by the participants in this polemical situation remained effective for decades and even centuries to come: Skarga's variant was taken over by Stanisław Reszka, while Volanus' variant was absorbed by Andrzej Węgierski and Józef Lukaszewicz.

The debate between Skarga and Volanus, which took place in a *de facto* confessionally pluralistic environment and enabled it structurally, acquired the quality that comprised the foundation of its long-term historical significance only thanks to its dynamic constellation. This, of course, does not imply that at least one of the polemicists was personally able to discover some positive aspects in this confessional pluralism. The children of the 16th century, they both – a Jesuit and a Reformed – viewed the lack of religious integrity in society as a flaw, and with their works sought the victory of the view each of them represented.